

*Jonas Ridderstrale
Kjell A. Nordstrom*

KARAOKE KAPITALIZMUS

Akadémiai Kiadó, 2006

Az Akadémiai Kiadó a profiljától élesen elütő vállalkozásba kezdett. Az akadémiai élet tudós képviselőinek aggályosan körülbástyázott, évtizedes kutatásokon nyugvó kötetei után egy valódi bestsellert dobott a piacra. Jonas Ridderstrale és Kjell A. Nordström „kötete provokáció. (Csakúgy, mint a 2004-ben magyarul is megjelent Funky business című, 21 nyelvre lefordított, már több mint negyedmillió példányban eladott opusuk). Aligha hihető azonban, hogy a tisztségben megöszült akadémikusok valaha is végigolvasták a könyvet, amely úgy kezdődik, mint a Karaoke kapitalizmus: „Fordulj körbe! Nyisd ki a csipád!” (9. old.). Ha a szerzőpáros stílusa kicsit sokkoló is, a lényegben igazuk van. Félretéve előítéleteinket, valóban szét kell néznünk a világban, hogy mi történik körülöttünk az információs technológiák térnyerése következtében, és mit tegyünk, ha nem akarjuk, hogy maguk alá temessenek a változások.

A szerzők – úgy tűnik – alaposan szétnéztek. Tapasztalataikat kissé excentrikus, laza szerkezetben tárják elénk, ránk zúdítva mindazt az újdonságot, amellyel az úgynevezett tudástársadalomban szembe kell nézniük az egyéneknek és a vállalatoknak: a genetika félelmetes lehetőségeitől kezdve a fékevesztett versenyen keresztül a

„bűnovációra” (ez a szerzők kifejezése), azaz a hét főbűnre épülő üzleti stratégiák sikeréig. Szerintünk ugyanis minden termékeket hétféle módon lehet pozicionálni a piacon, s minden becsomagolható a hét bűnös történet valamelyikébe az irigységtől a lustaságig. (250. o.) Csak néhány alcím ízelítőül annak érzékeltetésére, hogy a szerzők minden tekintetben szembemennek a közvélekedéssel: Középpontban a periféria; Állás a hozzáállás alapján; Tévedni isteni dolog; Kísérletezz, vagy kihalsz. A sikerkönyv gyorsjelentés a formálódó információs társadalomról, amelynek fékezhetetlen dinamizmusa valósággal kicsap a lapok közül. Ez a lendület hatja át és a szerzők szellemes, szójátékokkal teli, néha túlzó, néha egyoldalú, de mindig reális problémákat feszegető, mindig lebilincselő, gondolkodásra kényszerítő írását.

Ridderstrale és Nordström véleménye szerint a 21. század elején a korlátok nélküli individualizmus korszakába érkeztünk, ahol az emberek választási lehetőségei megsokszorozódnak. Akárcsak a karaoke bárokban (innen a mű címe) ma mindenki azt énekelheti, amit akar, szabadon kifejezheti egyéniségét. „Ha sikeresek akarunk lenni, akár a magán, akár az üzleti életben, akkor mernünk kell másnak lenni ... A szabályok betartása csak az élet imitációja. (32. o.)... Az internet világában lehetünk fiúk vagy lányok.... Lehetünk európaiak vagy afrikaiak. Lehetünk fiatalok vagy öregek, a mi kezünkben a döntés.” (41. o.). Ha itt Kelet-Közép- Európában szükségképpen tamaskodunk is az egyén számára megnyíló korlátlan lehetőségek olvastán, sok igazság

van abban, hogy a helyzet kulcsa a kezünkben van. Különösen akkor érzékeljük a mai lehetőségek tárgasságát, ha összevetjük a svéd szerzők állításait az 30-as évek világlátásával. A Kurázsi mamában Bertolt Brecht jellemzően még A nagy kapituláció dala címet adta az egyén akkori lehetőségeit összegző songjának:

*Hittem én is ifjan, hajdanában
Nincs nálam, nincs külön,
bárhol is keresd,
Aki lóvá tenne, keljen fel
korábban,
S hajszál nélkül kértem a
levest.*

*De szólt egy rigó:
Csitt, várj kicsit!
Mert a világ nagy zenekar,
S te fújod azt, amit akar,
Majd lesz egy kis melódiád...
És jársz, mint az óra, a
vezényszóra
Ne koptasd a szád!*

A karaoke kapitalizmus korában a szerzők szerint éppen ennek fordítottja igaz: A világ fejlettebb részén végérvényesen elmúltak már azok az idők, amikor – beállva a sorba – mindenkinek ugyanazt kellett fújnia, még ha Kelet-Európában láthatóan nagy is a nosztalgia a „zenekar” iránt. Nehézbb ugyanis kitalálni magunkat, mint másokkal együtt fújni a kötelező melódiákat – ezt a két excentrikus svéd sem rejti véka alá.

Az olvasót persze az izgatja elsősorban, hogy mi okozza, illetve teszi lehetővé a szinte korlátlan választási szabadságot, az individualizációt, az „átlag”, a „normális” visszaszorulását, és az egyéni; a speciális előretörését. A szerzők egy-két mondatban választanak erre, bár a drámai változá-

sok mélyebb oka ennél lényegesen többet érdemelne: „A technológia lankadatlan előrehaladása vissz bennünket előre, hogy jobban megértsük magunkat mint embereket, mint egyedi egyéneket. Egyszerre paradox és lenyűgöző, hogy a számítástechnika tesz bennünket egyedivé.” (37. o.) De hogyan? Ezt a szerzők már nem részletezik. A mi véleményünk: A számítógép segítségével, a modularitás elve alapján – a viszonylag egyszerű modulokat különbözőképpen összerakva – a termelők elképzelhetetlenül nagy számú, egymástól eltérő terméket termelhetnek, és szinte az egyénig lemenően testre szabhatják produktumaikat. Innen az egyén korlátlan választási lehetősége. Vége az egyforma tömegtermékeknek, és ezért vége a tömegszerűségnek is. Az egyénre szabás nemcsak a termékekre terjed ki, egyénre szabják az árakat is (ezek az ún. dinamikus árak), az ún. CRM-rendszerekben pedig egyénig lemenően kommunikálnak a vevőkkel, és sorolhatnánk hosszasan tovább az egyéniesítésnek a technológiából kiinduló modern gazdasági létformáit. A szerzők azonban nem vezetnek végig az olvasót ezen a logikán, hanem csak az érzékelhető tények szintjén mutatjuk be az individualizáció térnyerését. Mintegy „bejelentik” az Alvin Toffler által lefestett tömegtársadalmak végét, ahol az embermilliók egyszerre kelnek és fekszenek, egyszerre mennek munkába, és egyszerre kapcsolják be a TV-t. Ma ezzel szemben „Az IT, azaz az információtechnológia hatása személyes...A világháló karaoke médium. Lehetőséget biztosít, hogy megtudj bármit, és az legyél, aki csak akarsz” (41. o.)

Az egyénnek azonban a szerzőpáros szerint nemcsak a lehetőségei tágulnak ki elképzelhetetlen mértékben, hanem a felelőssége is.

A könyv egyik fő érdeme, hogy nem mulasztja el erre folytonosan figyelmeztetni a felelősségtől ódzkodókat, az életük megoldását másoktól váró embereket. Ridderstrale és Nordström szerint akár, ha az IKEA is csinálhatta volna az életünket. „Lapra szerelve érkezik az életed, amit azután neked kell összeállítanod. És ahogy talán már észrevetted, a használati utasítást kifejejtették a csomagolásból.” (54. o.) Az egyén lehetőségeinek kitágulása ugyanakkor értelmezésükben hagyományos támaszainak összeomlásával jár. A „torony kiürítése” és a „templom ledöntése” után az ember magára hagyott. (51-53. o.) Mindenkinek magának kell gondolkodnia önmagáról, nem számíthat sem az államra, sem az egyház tanításaira, magának kell kialakítania az értékrendjét, morálját, életvezetését (a szerzőpáros szerint szintén Lego-elven, azaz egy széles választékból egyénivé összeállítva). Talán ezeknél a pontoknál érhető a leginkább tetten a két svéd szerző szélsőséges ítéletekre való hajlama. Bár az állam visszahúzó-dását aligha lehet kétségbe vonni, a templom ledöntéséről már korántsem lehetünk meggyőződve. A valósi fundamentalizmus paradox módon egyszerre erősödik a szekularizációval. Szemben a szerzők véleményével, Magyarországtól az Egyesült Államokon keresztül Irakig nagyon is sok jelentkező van arra, hogy megmondja az egyénnek, hogyan kell élnie (esetleg meghalnia egy testére erősített bombával).

A svéd szerzőpáros eredeti módon és részletesen tárgyalja az ún. tudástársadalmat. Amint korábbi könyvük alcímével megfogalmazták, ebben a műükben is erősen hangsúlyozzák, hogy „a tehetség táncoltatja a tőkét”. Kétségkívül számos jel utal erre. Legutóbb az ingyenes internetes telefonálást

lehetővé tevő Skype vállalat sikerstoriája, amikor is a két huszoneves skandináv fiatalember 4,2 milliárd dollárért értékesítette ötletét az eBay nevű internetes piactérnek. A film, a sport, a zene és más „kreatív iparok” sztárjai is egyszemélyes monopóliumokká válnak, gyengítve Hollywood nagy filmstúdióinak és a sportot finanszírozó pénzügyi moguloknak a dominanciáját. Ha valami, akkor a tehetség ma valóban a legértékesebb, legjobban eladható erőforrás.

Mégis egyoldalú Ridderstrale és Nordström azon állítása, hogy az új világban a hatalom átkerül az információt kontrollálók kezéből a tudást kontrollálók kezébe. (Az előbbieken az információkat féltékenyen őrző monopolvállalatokat, utóbbiakon a tudás birtokosait érteve a tehetséges kutatóktól a tehetséges rap-énekesekig.) Igaza van a szerzőknek abban, hogy a tehetség egyfajta monopólium, a tehetségi piac tökéletlen. A szerzőpáros ugyanakkor nem veszteget sok szót arra, hogy mi lesz azokkal a tehetségekkel, akik Namíbiában vagy éppen egy párizsi külvárosi gettóban születnek. Tudományosan igazolt tény, hogy a tehetség egyenletesen oszlik el a különböző társadalmi és népcsoportokban. Hol van akkor azok hatalma, akik ki sem bontakoztathatják a tehetségüket? Mitől függ az, hogy kinek a tehetsége kamatozik, és kié nem?

Bár a könyvben sok szó esik a világunkat feszítő egyre félelmetesebb egyenlőtlenségekről, a szerzők ezt a problémát nem kapcsolják össze a tehetség lehetőségeinek korlátozottságával. Figyelemre méltó adat, hogy míg 20 évvel ezelőtt egy amerikai vezérigazgató 40-szeresét kereste egy gyári munkás fizetésének, ma 400-szorosát (83 o.). Vajon azt jelenti ez, hogy 400-szor nagyobb tehetséggel állunk szemben, mint a

munkások átlagának a képessége? Erről korántsem lehetünk meggyőződve, még kevésbé arról, hogy a menedzserek az utóbbi két évtizedben 10-szer tehetségesebbek lettek, mint korábban voltak. Könyvük más helyén a szerzők elismerik, hogy „Világunkat nemcsak a tehetség, hanem a képzettség és a kapcsolatok is feldarabolják.” (82. o.) A könyvben hiába keresnénk azonban statisztikákat, felméréseket arról, hogy mekkora a szerepe a tehetségnek, a képzettségnek, és mekkora a kapcsolatoknak. Egyszerűen csak el kellene hinnünk a szerzőknek, hogy „A jó hír az, hogy az ész nem korlátozza senki... A végkövetkeztetés? A legtöbb szervezetet egy maroknyi ember tartja majd a markában. Ők lesznek az igazi sztárok, a nélkülözhetetlen szakértelem letéteményesei (96. o.)

Intellektuálisan felvillanyozó, amikor a szerzők Granovetter nyomán a társadalom gyenge kötéseiről írnak, azaz a kapcsolati tőke háttérbe szorulását regisztrálják a szellemi tőkével szemben. A világ azonban megítélésünk szerint mégsem egy óriási Szilícium-völgy, ahol a gyenge társadalmi kapcsolatok, a tradicionális rokoni-baráti kapcsolatháló háttérbe szorulása jól dokumentálható, és valóban csak a szakértelem és a tehetség számít. A szakértelem felértékelésében a svéd szerzők odáig mennek, hogy a „szakértelem legyőzte az éghajlatot (36 o.) Mintha sohasem hallottak volna globális felmelegedésről, a vízkészletek kimerüléséről, aerosol-koncentrációról. A természeti katasztrófák sűrűsödése – a Katrinától a cunamiig – sem rendíti meg a szerzőpárosnak a technológia és a szakértelem mindenhatóságába vetett hitét. „A mesterséges anyaméh megvalósulása sem lehet már messze.” – írják a szerzők a biotechnológia és a

genetika új lehetőségeitől lenyűgözve. „Hamarosan úgy fogjuk összeállítani gyermekünket, mintha szendvicseket készítenénk... előbb vagy utóbb „cut and paste” emberek szaladgálnak majd „cut and paste” világunkban (39. o.)

Tételük, miszerint ma az ember kezében van az irányítás, féligazság. Kétségtelen, hogy az egyének minden más kornál több lehetősége és szabadsága van, mégpedig nemcsak a fejlett országokban, bár ott a leginkább. Sok tekintetben ugyanakkor az ember egyáltalán nem veszi jobban a kezébe a sorsát, mint korábban. Ha ezt tenné, lehetne-e a washingtoni csecsemőhalálozási ráta Sri Lankáéval azonos? (71. o.) Maguk a szerzők is számos helyen igazolják, hogy még a legképzettebb, legjobb társadalmi helyzetben lévő embereken is átcsaphatnak a változások. Hogy lenne a sorsa a kezében az amerikai munkavállalónak, aki évi hét héttel (!), azaz 49 nappal többet dolgozik, mint néhány évvel ezelőtt. (85. o.) Mennyire lehetünk urai a sorsunknak, ha „A tőke és a szakértelem türelmetlen befektetői az idegesség korába, a stressz társadalmába, az izzadság gazdaságába taszítanak bennünket.”

(91. o.) Mennyire tekinthető győztesnek az élet játszmaiban a túlhajszolt menedzser, aki egy riporter kérdésre a következőket válaszolta: Úgy alszom, mint egy kisbaba... Kétóránként felébredek, és sírok (91. o.)

Bár lendületes stílusok miatt könnyen azonosulunk a szerzőknek a szakmai közvélekedéssel szemben megfogalmazott szélsőséges állításaival, néhány fejezettel később ezeknek akár az ellenkezőjébe is ütközhetünk. Miközben számos helyet lehetne idézni a torokmetsző versenyről, vagy ahogy ők fogalmaznak a „patkányok versenyéről”, Ridderstrale és Nordström

más helyütt azt hangoztatják, hogy a vállalatoknak a verseny kikerülését kell fő célként kitűzniük maguk elé. „Ha menedzser vagy, és komolyan szereted a versenyt, most rögtön mondj fel. Dolgozz inkább a versenyhivatalnak...Egy valamire való üzletembernek vagy üzletasszonynak tiszta szívből gyűlölnie kell a versenyt... A vállalatoknak lételeme, hogy folyamatosan és kreatívan tapossák el versenytársaikat”(205. o.). A verseny és a monopólium persze egyszerre is igaz lehet, de a szerzők nem bajlódnak a szálak elvarrásával, a látszólagos ellentmondások feloldásával. Vannak olyan részei is a könyvnek azonban, ahol árnyaltabban közelítik meg a problémákat. Miközben egy egész fejezetet szentelnek az Innovációt Rt-nek (10. fejezet), amelyben az innovációt a siker szinonimájaként, a túlélés egyetlen lehetséges módjaként azonosítják, könyvük 155. oldalán sokkal árnyaltabban fogalmaznak. „Még az Innováció Rt sem svájci bicska típusú szervezeti megoldás: Nem mindenki számára alkalmazható... Az olyan iparágakban, amelyek nem mentek át jelentős változásokon időben, téren és méretben a hierarchikus vállalatok leipálhatják az Innováció Rt-t.” (155. o.)

Sokak szemben túlzónak tűnhetnek Ridderstrale és Nordstrom azon fejtegetései is, amelyek a szórakozás, az élmények az emóciók szerepét hangsúlyozzák a mai gazdaságban. „A hangulatváltoztató piacok világában az érzések megértése üzleti szempontból mindenél fontosabb – írják a szerzők a könyv 244. lapján. E recenzió írója azonban nem lát semmi túlzást ebben, és valószínűleg a gyakorló üzletemberek sem látnának. „Az új szabály: használd ki minél jobban a rendelkezésre álló élményt. Hogyan? Például adagoljunk hozzá esztétikát és szórakoztatást... (268.

o.) „A design az egyetlen, ami a piacon megkülönbözteti az egyik terméket a másiktól” – idézik egyetértően a szerzők a Sony egykori vezérigazgatóját. (266. o.) A szórakozás, az élmény utáni féktelen vágy kielégítése nélkül egyetlen vállalat sem lehet meg hosszabb távon. Ezen csak az csodálkozik, aki nem találkozott még a szerzők által idézethez hasonló

jelenségekkel és adatokkal: Angliában a Survivor valóságshow-ra többen szavaztak, mint az európai parlamenti választáskor. (55. o.) Nincs a könyvben egyetlen táblázat, grafikon vagy képlet sem, mégis e legutóbb idézett adat a könyv más helyén található – igaz kiragadott – adatokkal együtt több gondolkodnivalót ad, mint némely vaskos disszertáció. És ha nem is

értünk egyet a szerzők azon állításával, miszerint a „Nincs logo, Nincs logika, Nincs morál, Nincs móka” lenne a modern kapitalizmus alapzenéje, a könyvet el kell olvasni. Nem csak és nem is első-sorban azért, hogy jól szórakozzunk, bár ez sem mellékes. Sokkal inkább azért, hogy ébredjünk fel, és nyissuk ki a szemünket.

Szabó Katalin